

Cinsiyet

Alm. Geschlecht – Ar. al-ğins. – İng. gender.
Fr. sexe. – Rus. pol. gender. İsp. sexo, género.
Çince xingbie, 性别

I. Cinsiyet doğal ile toplumsal olan arasındaki tartışmalı sınır çizgisinde, erk ve baskı arasındaki gerilim alanında yerini alır. Tartışmalı kuramsal bir kavram olarak ilkin İkinci Dünya Savaşı sonrası feminist hareketler bağlamında ortaya çıkar. MARX ve ENGELS bu kavramın sonraki siyasallaşmasında ve kuramsal şekillenmesinde önemli düşünsel kaynaklar sunarlar, ama aynı zamanda zorluklar da. Genel toplumsal önemi itibarıyla cinsiyet geleneksel Marksizmde her koşulda yeri olan bir konudur. Kadınların erkeklerle ilişkide [kendilerini] grup ve kadının erkek karşısında (Batı) tarihinin öznesi olarak özgül bir kuruluşu anlamında feminist cinsiyet kavramı Marksist yaklaşımlarla gerilimli bir ilişki sürdürmektedir. Modern feminist cinsiyet yorumları Simone de BEAUVOIR'ın (1949/1993 267), “kadın olarak doğulmaz” savıyla başlar. Savaş sonrası zamanın toplumsal koşulları cinsiyet üzerine düşünmeyi gerektiriyordu, çünkü bu koşullar kadınların tarih içinde oluşum içindeki bir kolektif özne olduğu düşüncesine yöneltiyordu. Cinsiyete ilişkin feminist kuram ve praksis cinsiyet farklılıklarının doğallaştırılmasına karşı verilen mücadelede, erkekleri ve kadınları toplumsal olarak kuran ve hiyerarşik ve antagonist ilişkilerde konumlandıran tarihsel sistemleri kavramak ister. Feminist kuramlar, kendi içinde bağlılığı olan her bir öznenin fantezi ürünü ve kişisel ve kolektif

kimliklerin sorunlu olduğu ve sürekli bir biçimde toplumsal olarak kurulduğu konusunda uzlaşırlar (COWARD 1983, 265). Bu kurulma sürecinin aktörleri ve kavramları üzerine tartışmalar feminist cinsiyet politikasının çekirdeğini oluşturur.

1. Geleneksel Marksist anlayışlar iki ana nedenden dolayı politik bir feminist cinsiyet kavramına götürmedi: 1. MARX ve ENGELS için kadınlar ‘ilkel’ kabileler gibi doğa ve toplum arasındaki sınırdan var olurlar, böylelikle onların kadınların tabi kılınışlarını kavrama çabaları, araştırılmayan doğal heteroseksüellik temelli cinsiyete dayalı işbölümü kategorisi tarafından gömülüp kaldı. 2. Kadınların evlilik içi ezilmelerinin nedeni olarak özel mülkiyet görülür, böylece de kadınların bağımlılığı, kadınlar ve erkekler arasındaki özel bir cinsel politikanın kavramlarıyla değil kapitalist sınıf ilişkilerinin kavramlarıyla analiz edilebilecektir. Bu argümantasyon klasik çerçevesini ENGELS'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde bulur.

Cinsiyete dayalı iş bölümünün kökensel olarak doğallığına dair varsayım *Alman İdeolojisi*'nde ana hatlarıyla çizilir. MARX ve ENGELS orada, doğal karşılığını aile içinde erkek ve kadınların yenden üretim faaliyetlerinde bulan, cinsiyet edimindeki (heteroseksüel cinsiyet ilişkisindeki) toplumsal bir işbölümünden yola çıkarlar. Bu başlangıç erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkilerin de bütünüyle tarihsel ve toplumsal olarak biçimlenmiş olduğunu kavramayı zorlaştırır (*1844 Elyazmaları*'yle da karşı, MARX orada erkek ve kadın arasındaki ilişkiyi “insanın insana en doğal ilişkisi” olarak niteler, *1844 Elyazmaları*, 188;

keza *Kapital*, Cilt 1, 341). Bu arada ENGELS'in dile getirdiği kısa bir iddia, onun kadının ezilmesine ilişkin bir kuramdan hiç de uzak olmadığını gösteriyor: ENGELS'e göre içinde bulunulan yaşamın üretiminin ve yeniden üretiminin bütünsel bir materialist analizi onun çifte karakterini açığa çıkaracaktır, yani yaşam araçlarının üretimini ve "insanın kendisinin üretimini" (*Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, 231).

2. Cinsiyet kavramının Avrupalı ve Avrupa yönelimli ABD'li feministler tarafından politik olarak yeniden formüle edilışleri, *sex* ve *gender*'in [cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin] anlam ve tekniklerinin kurgusuyla, özellikle ABD'deki normalleştirici, liberal ve sağaltımcı müdahalelerde bulunan insan bilimleri, yani psikoloji, psikanaliz, tıp, biyoloji ve sosyoloji tarafından geliştirilen anlam ve tekniklerle hesaplaşmak durumundaydılar. Erkeklerin hâkim olduğu ve ırkçılığın şekillendirdiği bir burjuva toplumunda, cinsiyet belirgin bir biçimde bireysel bir cinsellik sorunu olarak anlaşıldı. 1950'li ve 60'lı yıllarda cinsiyet kimliği paradigmasının tasarımı ve tekniklerinde şu akımlar bir araya geliyordu: FREUD'un güdü kuramcısı olarak okunuşu; seksolojinin 19. yüzyıldaki kurucuları aracılığıyla cinsel patolojiye (somatik ve ruhsal) odaklanma; 1920'lerden itibaren gelişen biyokimyasal ve fizyolojik endokrinoloji; karşılaştırmalı psikolojiden doğan cinsiyet farklılıkları psikobiyolojisi; hormonal, kromozomal ve sinirsel cinsiyet dimorfizmine dair hipotezler; ve son olarak ilk cinsiyet değiştirmeler (karş. STOLLER 1968; MONEY/EHRHARDT 1974; LINDEN 1981).

Feministler daha erkenden doğal kültür karşıtlığına dair ikili mantığı eleştirirler, ama bundan türetilen *sex* ve *gender*

ayrımını eleştirilerine katmayı ihmal ettiler; bu ihmalin nedeni de bu ayrımın, okul, yayınevi, klinik gibi yerlerde yaşanan 'cinsiyet farklılıklarına' dair bitmez tükenmez politik tartışmalarda egemen biyolojik determinizmle mücadelede onlara yararlı olmasıydı. İnsan ve toplum bilimlerinde *sex* ve *gender* arasındaki ayrımın diğer bir taktik kullanımının bazı feminist kuramlar için ciddi sonuçları oldu, ama yine de tümüyle politize edilen ve tarihselleştirilen bir cinsiyet kavramının sınırlılıklarını aşma yönündeki yinelenen çabalara rağmen, bu ayrım pekâlâ da bu liberal ve işlevselci paradigmaya bağlı kaldı (karş. THORNE/HENLEY 1975; KESSLER/MCKENNA 1978; SAYERS 1982; HUBBARD/HEBIFIN/FRIED 1982; BLEIER 1984 ve 1986; FAUSTO-STERLING 1985; WEST/ZIMMERMAN 1987; MORAWSKI 1987).

3. Feminist *sex/gender* kuramı ve politikası Marx'ı da benimseyerek, Lacan tarafından okunan bir FREUD ve LÉVI-STRAUSS'un yapısalcılığı aracılığıyla GAYLE RUBIN'in oldukça etkili -ABD'deki ilk Marksist-feminist antropoloji seçkisinde yayımlanan- "Sex-Gender-System" (1975) formülasyonuna ulaştı. RUBIN dişil insanın kadınların sosyal üretimi için hammaddeyi oluşturduğu "kadınların evcilleştirilmesi"ni araştırıyordu; bu evcilleştirme akrabalık ilişkileriyle örgütlenmiş kabilelerdeki, erkeklerin kontrolünde bulunan, kadın alışverişiyle gerçekleşiyordu. RUBIN *sex-gender* sistemini, biyolojik cinselliğin insansal etkinliğin bir ürününe dönüştüğü ve böylelikle ortaya çıkan, tarihsel olarak her defasında özel olan ihtiyaçların giderildiği, toplumsal ilişkilerin bir biçimi olarak tanımlıyordu. O cinsel işbölümünü ve arzunun psikolojik yapılandırılmasını

(özellikle oedipal biçimlenişi) insansal özün, erkeklerin kadınlar üzerinde tek yanlı olarak haklarla donatıldığı, bir yaratılış sisteminin temelleri olarak görür. Erkeklerin ve kadınların fiziksel olarak hayatta kalma mücadelesinde benzeri bir işi yapamadıkları ve derinde yatan arzunun doyumunun, erkeklerin kadın alışverişinde buldukları bir sex-gender sisteminde giderilmek zorunda kaldığı bir yerde, heteroseksüellik bağlayıcı bir hale gelir. Zorlama heteroseksüellik böylece kadınların ezilmesinde merkezi bir yer alır.

RUBIN'in sex-gender sistemi hem sık sık kullanıldı ve hem de eleştirildi. ABD'deki birçok Marksist ve sosyalist-feminist tartışmada önemli yeri olan bir makalede Heidi HARTMANN (1981/1992) patriyarkanın salt bir ideoloji olmadığı, bunun yanında maddi bir sistem olduğunu ısrarla vurgular ve patriyarkanın “maddi temeli olan ve hiyerarşik olsa da erkekler arasında, onların kadınlara egemen olmalarını sağlayan bir karşılıklı bağımlılık ve dayanışma kuran ya da yaratan erkekler arası toplumsal ilişkiler dizisi olarak” (142) tanımlanabileceğini söyler. Hartmann RUBIN'in sex-gender sistemi anlayışını kendinin şu çağırısı için kullanır: patriyarkal toplumsal ilişkilerde insanların üretim biçimleri, erkeklerin kadınların iş gücünden “serbestçe yararlanma yetkisi” olarak anlaşılmalıdır (MARX-ENGELS: *Alman İdeolojisi*, 58).

HARTMANN'ın tezlerinin yol açtığı tartışmada Iris YOUNG (1981), sınıf ve cinsiyet baskısında birleşen (bütün bu ifadelerde ırk hep üçüncü ve araştırılmamış bir tür sistemdir), sermaye ve patriyarkaya ilişkin bu “düalist sistemler” yaklaşımını eleştirdi. Young “patriyarkal ilişkilerin üretim ilişkileriyle bütünüyle içten bağlı olduk-

larını” (49), böylelikle de cinsiyete dayalı işbölümüne odaklanmanın kapsamlı bir baskı sisteminin dinamiğinin örtüsünü kaldırabileceğini ileri sürer. Ücretli işe ek olarak, cinsiyete dayalı iş MARX ve ENGELS tarafından dışarıda bırakılan ve tarihselleştirilmeyen iş kategorilerini içerdiğini söyler YOUNG, örneğin hamileliği ve çocukların yetiştirilmesini, ev işini ve fahişelik gibi seks işini – burada amaç cinsiyeti ve kadınların özel konumunu tarihsel materyalist analizlerin odak noktasına yerleştirmektir. İlk işbölümü cinsiyete dayalı işbölümü olduğundan, sınıflı toplumun cinsiyete dayalı işbölümündeki dönüşümleri temelinde nasıl ortaya çıktığını göstermek gerekmektedir. Böylesi bir analiz bütün kadınların ortak ve birlik halinde aynı konumda oldukları gibi bir iddiada bulunmaz, o daha çok kadınların birbirinden farklı tarihsel konumları üzerine yoğunlaşır; kapitalist patriyarkada ödenen ve ödenmeyen emek Marksist-feminizmin paradigmatik konusu haline gelir.

Feminist bir tarihsel materyalizmin bilgi kuramsal çıkarımları arayışında Nancy HARTSOCK da (1983) Marksizmin tarihselleştiremediği kategorilere dikkatini yöneltir: Kadınların hamilelik boyunca insan varlığının yaratılışındaki bedensel emeği ve çocukların yetiştirilmesi ve de kadınların besleyici ve geçimi sağlayıcı emeklerinin çok çeşitli biçimlerdeki emekleri. Ama o kadınların etkinliklerinin bedensel boyutunu vurgulamak için, *cinsiyete dayalı* [iş, emek] terminolojisini *seksüel* lehine geri çevirir. HARTSOCK kadınlar için olası bir devrimci bakış açısını oluşturabilecek materyalist bir iş/emek sürecinin analizi yerine akrabalık ilişkilerindeki değiş-tokuş sistemini öne çıkarılmasından dolayı Rubin'in sex-gender sistemini de eleş-

tirir (karş. D. SMITH 1974; FLAX 1983; ROSE 1983 ve 1986; HARDING 1983). HARDING (1990) sex-gender üzerine tartışmalardan birbirine bağlı üç veçheye işaret eder: cinsiyet 1. anlam atfetmenin temel kategorisidir; 2. toplumsal ilişkilerin örgütlenme biçimidir; 3. kişisel kimliğin yapılandırılmasıdır. Bu üç öğeyi birbirinden ayırmak cinsiyet kimlikliklerine dayalı bir politikanın karmaşıklığını ve sorunlu değerini göstermektedir. Gey hareketlerinde savaş sonrası politika üzerine bir incelemede Jeffrey ESCOFFIER (1985) cinsel kimlik kavramını çalışmasının merkezine oturtur; siyasal özneliğin yeni biçimlerinin ortaya çıkışını ve sınırlamalarını ve metafizik bir kimliksel sınır koymaksızın mağdurlara yönelik bir politika geliştirmek için sex-gender sistemini kullanır. Donna HARAWAY (1984) bunun karşıtı bir pozisyon alır: sömürgeci doğa/kültür ideolojisindeki sex-gender sistemine bağlanmışlığa karşı eleştirel bir Marksist feminist politika incelemesinde o, çokuluslu bilim ve teknoloji tarafından dolayınlanan toplumsal, kültürel ve teknik sistemlerde kadınların konumlanmış olmasına vurgu yapar.

Catharine MACKINNON (1982) Marksizme bağlılık içinde, ama aynı zamanda ona ve sex/gender kuramlarına karşı eleştirel olarak şunları yazar: “Marksizm için emek neyse feminizm için de cinsellik odur: dolaysız olarak [insanın] kendisine ait olan, aynı zamanda en büyük hırsızlığa uğrayan şey [...]. Cinsellik arzuyu üreten, oluşmasını sağlayan, ifade eden ve ona yön veren sosyal bir süreçtir. Bu süreç erkekler ve kadınlar olarak bildiğimiz toplumsal varlıkları yaratır, öte yandan onların ilişkileri de toplumu yaratır [...]. Nasıl ki birilerinin emeğine başkalarının yararı için

örgütlü olarak el konulması bir sınıfı -işçileri- tanımlar, birilerinin cinselliğine başkalarının yararı için örgütlü olarak el konulması cinsiyeti, kadını, tanımlar.” (515-44) – MACKINNON’ın pozisyonu ABD’deki, kadına yönelik şiddet olarak tanımlanan, pornografiye karşı hareketin büyük bir bölümünde had safhadaki karşıt siyasal stratejilerin odağında duruyordu. Kadınlar sadece kendi emek üretimlerine yabancılaşmıyorlardı; onlar *kadın olarak* yabancı arzuların nesnesi olduklarında, artık tarihsel özne olma olanakları bile kalmıyordu.

MACKINNON’ın cinsiyete dayalı şiddet fikrini kısmen paylaşan Teresa De LAURETIS (1984 ve 1985) kendi temsil anlayışıyla şu kabule varıyordu: cinsiyet, heteroseksüellik paradigmasına takılıp kaldıklarından dolayı, modern ve post-modern kültür kuramlarının araştırılmayan trajik bir zayıf noktasıydı. O cinsiyet sorusunu kadın ve erkeğin sosyal olarak kurulması ve özneliğin semiyotik üretimi olarak tanımlar; cinsiyet “anlam ve deneyimin tarihine, pratiklerine ve çakışmalarına” yani “toplumsal gerçekliğin dış dünyasının özneliğinin içsel dünyasına karşılıklı semiyotik etkilerine” ilişkindir. Cinsiyete dayalı deneyimi özel bir cisimleniş olarak ve onun gösterim süreçleriyle dolayınlanışını belirleyebilmek için Charles Sanders PIERCE’ün göstergebilimine başvurur De Lauretis.

Nancy HARTSOCK ise farklı bir yol izler. Onun cinsiyete dayalı işbölümü üzerine yaklaşımı, ABD’de özellikle sosyalist feminist kuramda önemli bir yer tutan, psikanalizin Anglosakson versiyonuna dayanır – bunun bir örneği nesne ilişkileri kuramıdır (Nancy CHODOROW 1978). RUBIN’in Lacancı parçalı olarak aralıksız cinselleştirilen öznellik kuramını almaksızın,

CHODOROW, erkeklerden farklı olarak düşmanca olmayan ilişki kurma yeteneğine sahip -ama aynı zamanda kadınların anne olarak patriyarka içinde bağımlı konumlarını sonsuzlaştıran- kadınları ortaya çıkararak ebeveynliğin toplumsal örgütlemesi üzerine çalışmasında sex-gender sistemini kullanır. Lacancı bir versiyon karşısında nesne ilişkilerinin psikanalist bir kuramını yeğlemek, Avrupa kültür ve metin kuramlarına girmiş olan “cinselleştirilen öznellik pozisyonlarının benimsenişi” (karş. LACAN, *Schriften* [Yazılar], II, 121) kavramı yerine, cinsel kimlik ve ona ait tüm ampirik-sosyolojik anlam örgüsü gibi, yakın kavramların kabulü anlamına gelir. Kadının özelleştirilmesine karşı ilişki yönelimli eleştirisine rağmen, CHODOROW’un nesne ilişkileri kuramı, kadın etiğinden (GILLIGAN 1984) doğa bilimlerinde (Fox KELLER 1986) sistematik, bilgi kuramsal, ruhsal ve örgütsel erkek hâkimiyetini dek, toplumsal görüngülerin geniş bir spektrumundaki araştırmalarda kabul gördü.

CHODOROW’un erken dönem yapıtı, kadının bağımlılığına ilişkin kamusal ve özel ayrımının anlamının sosyolojik ve antropolojik kuramsallaştırılması bağlamında ortaya çıkmıştı (ROSALDO/LAMPHERE 1974). Michelle ROSALDO (1980) kadınların evrensel olarak gözle görülür bir biçimde ev alanına kapatılırken, iktidarın/gücün erkekler tarafından işgal edilen kamusal alana aktarılmasını gündeme getirdi. Sherry ORTNER (1974) bu yaklaşımı, erkeklerin kültüre, kadınlarınsa doğaya yöneliklerine dair kabulünün yapısalcı analiz ve eleştirisiyle birleştirir. Bu iki stratejik makale derlemesi Avro-amerikan feminist kuramın dikkatini sex-gender sistemine (REITER 1975) ve bununla yakınlık içindeki doğa/

kültür ve kamusal/özel karşıt ikiliklerine yöneltiyordu. Kadınların toplumsal konumları üzerine daha sonraki kuramlar bir yandan bu analitik araçların evrenselleştirici sonuçlarından etkileniyor, bir yandan da artan bir biçimde bunları eleştiriye tabi tutuyorlardı (MACCORMACK/STRATHERN 1980; ROSALDO 1980; ORTNER/WHITEHEAD 1981; RUBIN 1984).

Sex-gender sistemine ve kamusal ile özel ayrımına odaklanmış siyah feministler tarafından sert bir biçimde eleştirildi, çünkü bu şekilde bütün diğer ‘başkaları’ görünmez ve tali kılınmış oluyordu. Cinsiyete ilişkin Batılı düşüncelerin ‘üçüncü dünya kadını’ni karakterize etmeye yönelik çabalar genellikle oryantalist ve sömürgeci söylemleri yeniden üretiyordu (MOHANTY 1984; *Many Voices*, 1984). Bunun yanı sıra ABD’li ‘renkli kadınlar’ -cinsel bir kimliğin bu bizzat karmaşık ve tartışmalı bir kurgulaması/kuruluşu- kadın hareketlerinin savaş sonrası başlangıcından beri ırk, ulus, cinsiyet ve sınıfın iç içe geçtiği hiyerarşik farklılıklar sisteminin üretimine dair eleştirel kuramlar ortaya koymuşlardı (WARE 1970; BETHEL/SMITH 1979; SMITH 1983; COMBAHEE IVER COLLECTIVE 1977; MORAGA/ANZALDUA 1981; JOSEPH/LEWIS 1981; HOOKS 1981 VE 1984; LORDE 1982 VE 1984; DAVIS 1982/1994; HULL/SCOTT/SMITH 1982; WALKER 1983; MORAGA 1983; CHRISTIAN 1985; GIDDINGS 1985; SANDOVAL 1991). Kadınların toplumsal konumuna ilişkin bu kuramlar evrenselleştirmeyen açık “cinsel” feminist kuramı bir temellendirir ve örgütler. Burada kullanılan “farklılık” (LORDE), “muhalif bilinç” (SANDOVAL), “womanist” (WALKER), “Üçüncü Dünya Feminizmi” (MORAGA)

ve “cinsel-siyasal sınıflar” (SOFOULIS) gibi kavramlar, “feminizmin” içinde ya da dışında ve aynı zamanda heterojen ya da çakışan iktidar dünya sistemlerinde neyin “kadın” olarak tanımlandığını deşifre ederek, özgül bir kadın kurtuluş söylemi alanını kurarlar. Solcu renkli kadınların yazılarını yayınlamak amacıyla 1980’li yıllarda New York’ta *Kitchen Table: Women of Color Press* adlı yayınevi kuruldu. Bu gelişme, kadınların çok çeşitli formlarda yazarak kendilerinin ‘kurgulanış’ tarihinin bilincine ulaşmalarını sağlayan ve bunun yanında Batılı feminizmin kanonlarını olduğu gibi diğer birçok söylemi de sallantıya uğratan, uluslararası yayınlar bağlamında değerlendirilmelidir. Irk hiyerarşisine dayalı ilişkiler yayınları köken, dil ve tarzlarından dolayı bir kenara itmektedirler – kısaca “marjinallik”, “ötekilik” ve “farklılık”ın tıpkı hegemonyal ve hâkim (“beyaz”) kuramın “adlandırılmayan” konumundan görüldüğü gibi. Ama cinsiyet kavramı tam da “ötekilik” ve “farklılık”a ilişkindir; politika olarak feminizmi belirleyen ve onu mücadele alanlarında ve ‘baş kuramları’ hep yeniden reddedişinde tanımlayan bir olgu.

4. Avro-amerikan feminist söylemin *gender*’la ifade ettiği şey Avrupalı metinlerde genellikle “cinselleştirilen öznellik” ve “cinsiyet farklılığı” olarak formüle edildi, tabii burada bu konuşma biçimleri birbirini karşılıklı olarak dışlamıyor. (Britanyalı Marksist feminizmde şöyle denir “patriyarkada cinselleştirilen özne” – MITCHELL 1971; KUHN/WOLPE 1978; Marxistisch-feministisches Literaturkollektiv 1978; BROWN/ADAMS 1979; *m/f* dergisi; BARRETT 1983/1995). Alman sosyalist feminizmden Frigga HAUG’un bellek çalışması temelinde cinselleşmeye ilişkin yazıları ulus-

lararası çapta bir tanınırlığa sahiptir (1980, 1982; HAUG vd. 1983, İng. 1987/1999).

Batı Avrupa feminizminin bazı akımları 68 Mayısı olaylarından sonra ortaya çıkmıştır. Monique WITTIG, Monique PLAZA, Colette GUILLAUMIN ve Christine DELPHY’nin yazıları, bunlar *Questions Féministes, Nouvelles Questions Féministes* ve *Feminist Issues*’da yayımlanmıştır ve de Julia KRISTEVA, Luce IRIGARAY, Sarah KOFMAN ve Hélène CIXOUS’un metinleri uluslararası alanda özellikle oldukça etkili olmuştur (toparlayıcı metinler için bkz. Marks/de COURTIVRON 1980; MOI 1985; DUCHEN 1986). Burada birbirine karşıt iki anlayış bulunmaktadır, bir yandan Monique WITTIG ve Christine DELPHY söz konusu olan şeyin farklılık değil, iktidar olduğunda ısrar ederler. Diğer yandan IRIGARAY, KRISTEVA ve CIXOUS ise DERRIDA, LACAN vd. dayanarak öznenin sürekli bir süreç olduğunda ve bu sürece belki en iyi şekilde yazı ve metinsel yöntemler aracılığıyla paramparça olmuş öznelerle yaklaşılabilceğinde, böylece de kadına dair düşüncenin sonuç itibarıyla tamamlanmamış ve çok katmanlı olarak kaldığında ısrar ederler.

Kaynakça: M. BARRET, *Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı*, çev. Şen SÜER, İstanbul 1995; S. De BEAUVOIR, *Kadın “İkinci Cins” I – Genç Kızlık Çağı*, çev. Bertan ONARAN, İstanbul 1993; L. BETHEL ve B. SMITH (Yay.), *Conditions: Five: The Black Women’s Issues*, Brooklyn/NY 1979; R. BLEIER, *Science and Gender*, New York 1984; R. BLEIER (Yay.), *Feminist Approaches to Science*, New York 1986; B. BROWN ve P. ADAMS, “The Feminine Body and Feminist Politics”, *m/f* içinde, yıl 3, 1979, sayı 1,

35-50; N. CHODOROW, *The Reproduction of Mothering*, Berkeley/Los Angeles/Londra 1978; B. CHRISTIAN, *Black Feminist Criticism*, New York 1985; COMBAHEE RIVER COLLECTIVE, "A Black Feminist Statement" (1977), B. Smith (Yay.), *Home Girls. A Black Feminist Anthology*, New York 1983, 272-82; R. COWARD, *Patriarchal Precedents: Sexuality and Social Relations*, Londra 1983; A. Davis, *Kadınlar, Irk ve Sınıf*, çev. İnci ÇELIKER, İstanbul 1994; T. De LAURETIS, *Alice Doesn't*, Bloomington 1984; T. De LAURETIS, "The Violence of Rhetoric: Considerations on Representation and Gender", *Semiotica* içinde, yıl 54, 1985, sayı 1/2, 11-31; C. DUCHEN, *Feminism in France from May '68 to Mitterrand*, Londra 1986; Z. Eisenstein (Yay.), *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, New York 1979; F. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Ankara 1979. J. ESCOFFIER, "Sexual revolution and the politics of gay identity", *Socialist Review* içinde, yıl 15, 1985, sayı 81/82, 119-54; A. FAUSTO-STERLING, *Myths of Gender: Biological Theories about Women and Men*, New York 1985; J. FLAX, "Political Philosophy and the Patriarchal Unconscious: A psychoanalytic perspective on epistemology and metaphysics", Harding/Hintikka 1983 içinde, 245-82; P. GIDDINGS, *When and Where I Enter: The Impact of Black Women on Race and Sex in America*, Toronto 1985; C. GILLIGAN, *Die andere Stimme*, Münih/Zürih 1984; D. Haraway, "Lieber Kyborgs als Göttin", B. P. LANGE ve A. M. Stuby (Yay.), »1984« içinde, AS 105, Batı Berlin 1984, 66-84; S. HARDING, »Why has the Sex/Gender System become visible only now?«, Harding/Hintikka 1983 içinde, 311-24; S. HARDING, *Feministische Wissenschaftstheorie. Zum Verhältnis von Wissenschaft und sozi-*

alem Geschlecht, Hamburg 1990; S. HARDING ve M. HINTIKKA (Yay.), *Discovering Reality: Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology, and Philosophy of Science*, DORDRECHT 1983; H. HARTMANN, "Marksizm'le Feminizmin Mutsuz Evliliği", Gülnur Savran/Nesrin Tura (derl.) *Kadının Görünmeyen Emegi: Maddeci Bir Feminizm Üzerine* içinde, çev. Gülşad Aygen, İstanbul 1992, 128-170; N. HARTSOCK, »The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism«, Harding/Hintikka 1983 içinde, 283-310; N. HARTSOCK, *Money, Sex, and Power*, New York 1983; F. HAUG (Yay.) *Frauenformen. Alltagsgeschichten und Entwurf einer Theorie weiblicher Sozialisation*, Batı Berlin 1980; F. HAUG, "Frauen und Theorien", *Argument* içinde, yıl 1982, sayı 132, 168-173; F. HAUG v. d. *Sexualisierung der Körper*, Batı Berlin 1983 (İng. 1987); F. HAUG, *Vorlesungen zur Einführung in die Erinnerungsarbeit. The Duke Lectures*, Hamburg 1999; B. HOOKS, *Ain't I a Woman*, Boston 1981; B. HOOKS, *From Margin to Center*, Boston 1984; R. HUBBARD, M. S. HENIFIN ve B. FRIED (Yay.), *Biological Woman – the Convenient Myth*, Cambridge 1982; G. HULL, P. B. SCOTT ve B. SMITH (Yay.), *All the Women Are White, All the Men Are Black, But Some of Us Are Brave*, New York 1982; G. JOSEPH ve J. LEWIS, *Common Differences*, New York 1981; E. F. KELLER, *Liebe, Macht und Erkenntnis – Wie männlich ist die Wissenschaft?* Münih-Viyana 1986; S. KESSLER ve W. MCKENNA, *Gender: An Ethnomethodological Approach*, Chicago 1978; A. KUHN ve A. WOLPE (Yay.), *Feminism and Materialism*, Londra 1978; J. LACAN, *Fallus'un Anlamı*, çev. Saffet Murat Tura, İstanbul 1994; R. R. LINDEN, *The social construction of gender: A methodological analysis*

of the gender identity paradigm, Santa CRUZ 1981; A. Lorde, *Zami*, New York 1982; A. Lorde, *Sister Outsider*, New York 1984; C. MACCORMACK ve M. STRATHERN (Yay.), *Nature, Culture, Gender*, Cambridge 1980; C. MACKINNON, “Feminism, Marxism, Method, and the State: An Agenda for Theory”, *Signs* içinde, yıl 7, 1982, sayı 3, 515-44; *Many Voices, one chant: Black Feminist Perspectives*, *Feminist Review*, yıl 6, 1984, sayı 17; E. MARKS ve I. de COURTIVRON (Yay.), *New French Feminism*, Amherst 1980; K. MARX, 1844 *Ehyazmaları: Ekonomi, Politik, Felsefe*, çev. Kenan Somer, Ankara 1976; K. MARX, *Kapital*, 1. Cilt, çev. M. Selik ve N. Satlıgan, İstanbul 2011; MARX/F. ENGELS, *Alman İdeolojisi*, çev. Sevim Belli, Ankara 2004; MARXIST-FEMINIST LITERATURE COLLECTIVE, “Women’s Writing”, *Ideology and Consciousness* içinde, yıl 1, 1978, sayı 3, 27-48; J. MITCHELL, *Kadınlık Durumu*, çev. Günseli İnal vd., İstanbul 1985; Ch. T. MOHANTY, “Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourse”, *Boundary 2* içinde, yıl 11, 1984, sayı 12/13, 333-58; T. MOI, *Sexual/Textual Politics*, Londra, New York 1985; J. MON- EY ve A. EHRHARDT, *Man and Woman, Boy and Girl*, New York (1972) 1974; Ch. MORAGA, *Loving in the War Tears: lo que nunca pasó por sus labios*, Boston 1983; Ch. MORAGA ve G. ANZALDUA (Yay.), *This Bridge Called My Back*, Watertown 1981; J. G. MORAWSKI, “The Troubled Quest for Masculinity, Femininity, and Androgyny”, P. SHAVER ve C. HENDRICK (Yay.), *Sex and Gender, Review of Personality and Social Psychology* 7, 1987, 44-69; C. MOUFFE, “Cin- siyet Sistemi ve Kadınların Bağımlılığının Söylemsel Kuruluşu”, *Akıntıya Karşı Tartışma Dizisi 1* içinde, çev. Nurdan Gürbilek, Nisan 1985, 105-110; M. O’BRIEN, *The Politics of*

Reproduction, New York 1981; S. ORTNER, “Is Female to Male as Nature is to Culture?”, ROSALDO/LAMPHERE 1974, 67-88; S. Ortner ve H. Whitehead (Yay.), *Sexual Mean- ings: The Cultural Construction of Gender and Sexuality*, Cambridge 1981; R. R. RE- ITER, *Toward an Anthropology of Women*, New York 1975; M. ROSALDO, “The Use and Abuse of Anthropology: Reflections on Feminism and Cross-cultural Understand- ing”, *Signs* içinde, yıl 5, 1980, sayı 3, 389- 417; M. ROSALDO ve L. LAMPHERE (Yay.), *Woman, Culture, and Society*, Stanford 1974; H. ROSE, “Hand, Brain, and Heart: Towards a Feminist Epistemology of the Nat- ural Sciences”, *Signs* içinde, yıl 9, 1983, sayı 1, 73-90; H. ROSE, “Women’s Work: Women’s Knowledge”, J. Mitchell ve A. Oakley (Yay.), *What Is Feminism?* New York 1986, 161-83; G. RUBIN, “The Traffic in Women: Notes on the Political Economy of Sex”, Reiter 1975 içinde, 157-210; G. RUBIN, “Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality”, C. Vance (Yay.), *Pleasure and Danger*, Boston-Londra 1984, 267-319; Ch. SANDOVAL, “U.S. Third World Feminism: The Theory and Method of Oppositional Consciousness in the Postmodern World”, *Genders* içinde, yıl 10, 1991, sayı 1, 1-24; L. Sargent (Yay.), *Women and Revolution*, Boston 1981; J. Sayers, *Biological Politics: Feminist and Anti-Feminist Perspectives*, Londra 1982; B. SMITH (Yay.), *Home Girls: A Black Feminist Anthropology*, New York 1983; D. SMITH, “Women’s Perspective as a Radical Critique of Sociology”, *Sociological Inquiry* içinde, yıl 44, 1974, sayı1, 7-13; R. STOLLER, *Sex and Gender*, Cilt 1 ve 2, New York 1968 ve 1976; B. THORNE ve N. H. Henley (Yay.), *Language and Sex: Difference and Dominance*, Massachusetts 1975; A. Walker, *In Search of Our Mother’s Gardens*, New York 1983; C.

Ware, *Women Power*, New York 1970; C. WEST ve D. H. ZIMMERMAN, "Doing Gender", *Gender and Society* içinde, yıl 1, 1987, sayı 2, 125-51; M. WITTIG, "Kadın Doğulmaz", *Cogito* içinde, çev. Ç. Akanyıldız ve Ş. Öztürk, sayı 58, Bahar 2009, 193-201; I. YOUNG, "Beyond the Unhappy Marriage: A Critique of the Dual Systems Theory, Sargent 1981 içinde, 44-69.

Donna Haraway

(*Almancaya çeviren Frigga Haug*)

c Aile İşi/Ev İşi, Akrabalık, Anneler, Baskı, Bilim, Bilim Eleştirisi, Cinsellik, Değişim/Mücadele, Emek/İş, Eşcinsellik, Ev Emeği Tartışması, Ev Kadını, Freudcu Marksizm, Gösterge, Göstergebilim, İktidar, Kadın Emeği, Kapitalizm Öncesi Üretim Tarzı, Karşıtlık, Oryantalizm, Özel/Kamusal, Paris Mayısı, Patriyarka, Sınıflar, Üretim İlişkileri, Üretim Tarzları, Yeniden Üretim, Yeniden Üretim İlişkileri, Zorlama Heteroseksüellik

c Arbeit, Familienarbeit/Hausarbeit, Frauenarbeit, Frauenbewegung, Freudomarxismus, Gegensatz, Hausarbeitsdebatte, Hausfrau, Homosexualität, Klassen, Mütter, Orientalismus, Pariser Mai, Patriarchat, privat/öffentlich, Produktionsverhältnisse, Produktionsweise, Reproduktionsarbeit, Reproduktionsverhältnisse, Semiotik, Sexualität, Tausch, Unterdrückung, Verwandtschaft, vorkapitalistische Produktionsweisen, Wissenschaft, Wissenschaftskritik, Zeichen, Zwangsheterosexualität

II. Ulrike TEUBNER ve Angelika WETTERER yapı kurucu/yapısökücü [(de) konstruktivistische] anlayışların paradigma-

sal betimlenmesini şöyle formüle ederler: "Sosyal sınıflama ve farklılaştırma ilkesi olarak kişilerin cinsiyet aidiyetlerinde ve iki cinsiyetliliklerinde doğanın bir düzeniyle değil, sosyal olarak kuruluş/kurgu süreçleriyle karşı karşıya geliriz" (1992, 12 ve devamı). Cinsiyetin "sosyal kuruluşu/kurgusu"ndan tam olarak ne kastedildiği her bir kuramda farklıdır. Bunun özellikle böyle olmasının nedeni, cinsiyetin kurulma/kurgulanma süreçlerinin çok değişik toplumsal alanlarda inceleniyor olmasındandır – bazen daha çok sosyal etkileşimler, bazen de yapısal ve kurumsal süreçler ve kimi zaman da yazınsal metinlerde ya da normatif söylemlerde cinsiyetin söylemsel inşası odak noktası olur. Ama bu bakış açısıyla sorunsallaştırma çerçevesi aşırı bir şekilde genişler: Toplumun bütün yönleri (sosyal durumlar, toplumsal yapılar, kurumlar, mimari, bilgi biçimleri, öznellik vs.) cinsiyetin toplumsal kuruluşunun ve organizasyonunun (olası) momentleri olarak, "cinsiyetler düzenlemesi"nin (GOFFMAN 1994) cinselleştirilen ve cinselleşen öğeleri olarak görünürler. Bununla yakından bağlantılı olarak, bu pozisyonların hemen hemen tümünde kadın araştırmalarından cinsiyet araştırmalarına doğru bir kayma yaşanır. Alışlagelen kadın araştırmaları kadınların yaşam ve eylemlerinin algılanmayışının çeşitli yanlarını ve farklı toplumsal alanlarda karşılaştıkları ayrımcılığı göstermeye, kanıtlamaya yoğunlaşıyordu. Buna karşılık cinsiyet araştırmalarının çıkış noktası esasen cinsiyetin sorgulanmasıdır. Bunun üzerine -adeta bir adım öncesinde- bireylerin neden 'kadınlar' ve 'erkekler' olması gerektiği ve birçok toplumun esas olarak cinsiyet üzerinden örgütlenmesinin ne anlama geldiği sorunsallaştırılır. Heteroseksüel iki cinsiyetliliğin sembolik düzeni-

nin değişik sosyal süreçlerde nasıl (yeniden) üretildiğini ve toplumsal organizasyon, dil, mimari, bilim, düşünme ve bilhassa bireyler (ve duygusal, ruhsal, bilişsel ve bedensel gelişmeleri) için hangi sonuçları olduğu açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

1. Cinsiyetin toplumsal kuruluş sürecinin tekrardan betimlenmesiyle birlikte birçok insanda, hegemonik toplumsal örgütlenme ilkesi ve bireysel varoluş biçimi olarak cinsiyetin yapısökümüne yönelik bir ilgi de kendini gösterir. Cinsiyet ötesi bir toplumsal ilişkiler ütopyası burada bir yandan az ya da çok sonuçta cinsiyet kategorisinin kullanım dışı bırakılmasıyla (karş. GILDEMEISTER/WETTERER 1992), diğer yandan da normatif, katmanlaştıran ve disipline eden bir toplumsal kategori olarak cinsiyetin içinin oyulmasına götüren cinsiyetlerin çoğaltılması düşüncesiyle bağlantılıdır (BUTLER 1991; MAIHOFER 1995). Ama bu kuramsal gelişme, yanlış bir biçimde, şimdiye kadarki kadın araştırmalarının yerini [cinsiyet araştırmalarına] bırakması olarak anlaşılmalıdır. O daha çok toplumu idrak etmede cinsiyetin ciddi önemine dair kadın araştırmalarıyla bağıntılı olan anlayışın özgül bir gelişmesidir. Bununla birlikte başlayan paradigma değişikliği, patriyarka eleştirisi olma dinamiğini hiç de yitirmeksizin ivme artırır. Toplumsal iktidar ilkesi olan cinsiyet, artık eleştirini oklarının büsbütün bir hedefi haline gelir. Cinsiyet araştırmaları cinsiyet ilişkilerinin patriyarkal biçiminin ötesine geçer, bütünüyle cinsiyet ilişkilerinin varoluşuna yönelir.

Bütün yapı kurucu/yapısökümcü pozisyonlar 1970’li yıllarda ortaya çıkan *sex* ve *gender* ayrımı sorunsalından da pay alırlar (karş. LERNER 1986, 301; eleştirel yaklaşımlar için Gildemeister/Wette-

rer 1992, 205 ve devamı; NICHOLSON 1994, 200 ve devamı). Barbara DUDEN’in yazdığı gibi bu sınır ayrımı “tarihsel olarak hem bedeni tarihten çıkarıp attı hem de ona dair düşünceyi sosyal-tarihsel perspektifin sınırı ötesinde kör bir nokta olarak karanlıklar içinde bıraktı (1991, 8). Tarihsel araştırmalarda sözüm ona doğal olan cinsel bendenin sadece kavranışı ve algılanması, anatomisi ve morfolojisinin değil, bununla beraber nasıl duyulanışının, hissedilişinin ve pratiğe dökülüşünün hangi biçimlerde tarihsel olarak farklılaştığı gösterildi. Bu değişimle, cinsiyet ilişkilerinin her dönemdeki gelişmeleriyle sıkı bir bağ içinde bulunurlar (HONEGGER 1991; DUDEN 1991). Biyolojik cinsiyet -LAQUEUR’le (1992) birlikte özetlenecek olursa- sosyal cinsiyet gibi aynı ölçüde kültür ve anlam alanına aittir. Buradan cinsiyet araştırmaları için ortaya çıkan sonuç, uğraş alanında bir gelişmedir: artık biyolojik cinsiyet bedenin kendisi açıklanmaya muhtaçtır. Hem her defasındaki kavranışı, hem de ‘dişil’ ve ‘eril’ beden pratikleri, duyguları ve tasavvurlarının gelişimi bu suretle cinsiyet kuramının bütünleştirici bir unsuru haline gelir. Ayrıca bu arka plan göz önünde tutulduğunda artık ‘gender araştırmaları’ ya da ‘Gender Studies’ten söz etmek artık pek de uygun bir şey değildir, çünkü İngilizce ‘gender’ [toplumsal cinsiyet] kavramı biyolojik ve sosyal cinsiyetin (yani *sex* ve *gender*’in) karşı karşıya konulmasını içerir. Aslında bu da kuramsal gelişmenin, sık sık yanlış anlamalara yol açan, uygun bir dilsel temsili olanaksız kılar. Kavramsal bir seçeneğin geliştirilmesi hâlâ önümüzde durmaktadır.

Yapı kurucu/yapısökümcü anlayışların bir diğer temeli de özellikle siyah ve [diğer] renkten kadınların belirli, tanımlan-

muş bir 'kadın'dan konuşulmasına yönelik formüle ettikleri eleştiridir. Böylesi bir "kadın" tanımının, Batılı burjuva beyaz, heteroseksüel orta tabaka kadınının bütün kadınlar için kullandığı hegemonyal bir norm ve dolayısıyla kabul edilemez bir genelleştirme olduğu belirtilir (SPELMAN 1988). Bu eleştirinin bir sonucu, cinsiyetin 'etnisite', 'sınıf' ya da 'cinsel yönelim' gibi diğer boyutlardan bağımsız olarak analiz edilemeyeceği anlayışıdır. Spelman'ın de haklı olarak vurguladığı gibi, ilişkiyi bu boyutların üst üste konularak bir toplama işlemi olarak ele almak yeterli değildir (114 ve devamı), daha çok bunları kesişim, bileşim ya da iç içe geçmişlik olarak görmek gerekir (HOOKS 1990; Meulenbelt 1993; Rommelspacher 1995). Ayrıca değişik momentler her bağlama göre önemlerini de değiştirirler. Somut bir birey her defasında daima biricik ve kendine özgü bir bileşimdir. Ama bu zorunlu olarak, hiçbir ortak yanı bulunmayan ya da nesnel bir genelleştirmenin yapılamayacağı, sonsuz sayıda tekil bireylerin var olduğu anlamına gelmez – her ne kadar böyle bir tehlike olsa da (SPELMAN 1988, 133 ve devamı). Batılı toplumlarda yaşam tarzlarının git gide artan bir şekilde 'bireyselleşmesi' ve 'çoğullaşması' fenomenolojik olarak sonsuz sayıda tekil bireyler türünden görüşü güçlendirir. Ama dikkatle bakıldığında bireysel gelişim süreçleri -her ne kadar kendi içinde heterojen ve 'sınıfsal', 'etnik' ya da 'cinsel' farklılaşmış ve değişkin olsa da- eskisi gibi burjuva patriyarkal iktidar ilişkileri çerçevesinde ve bunlarla ilintili disiplin ve normalleştirme mekanizmalarının baskısı altında gerçekleşir. Salt bu bağlamdan dolayı bile bireyler arasında birçok yapısal ortaklıklar vardır: böylece hâlâ bütün bireyler -ne kadar farklı, uyumlu ya da yıkıcı olursa olsunlar-

bir kimlik oluşturmaya, bir özne olmaya, kendilerini bir 'erkek'e ya da 'kadın'a olmaya yönelik geliştirmeye 'zorlanırlar'.

2. "Doing gender" olarak cinsiyet anlayışları yapı kurucu/yapısökümcü cinsiyet kuramları içinde merkezi bir yer tutar. Bu bağlamda özellikle Harold GARFINKEL'in (1967) etnometodolojik incelemeleri yön verici bir karaktere sahiptir. Bu incelemelerde cinsiyet aidiyetinin sosyal kuruluşu, kişinin cinsiyetinin kendisi ve başkaları tarafından oluşturulduğu gündelik etkileşimlerin bir toplamı olarak ortaya çıkar (karş. LINDEMANN 1993; HIRSCHAUER 1993). Ervin GOFFMAN'ın (1994) tezleri ise daha kapsamlı bir öneme sahiptir. Onun çıkış noktası şu sorudur: nasıl oluyor da çok küçük biyolojik cinsiyet farklılıkları birçok insan tarafından cinsiyetler arası büyük sosyal eşitsizliklerin açıklaması olarak görülebiliyor? GOFFMAN'a göre bu açıklamanın kabul görmesi için "kapsamlı, kendi içinde kapalı sosyal inanç tasarımı ve pratikleri toplamına" ihtiyaç vardır. Burada cinsiyet "sosyal etkileşimlerin ve sosyal yapıların kendisine uygun olarak inşa edildiği merkezi bir kodun dayanağı olarak işlev görür; tek tek insanların kendi insansal doğalarına ilişkin düşüncelerine de belirleyici bir şekilde damgasını vuran bir kod" (105). Bireyler daha küçük yaştan itibaren kendi cinsiyetlerini mümkün olduğunca net bir şekilde "ifade etmeyi" ve diğerlerinin "cinsiyet aidiyetini" mümkünse çabucak ve emin bir biçimde "tespit etmeyi" öğrenirler. Öte yandan sosyal koşullar öylesine organize edilmiştir ki onlar bireylere bunun için gerekli araçlar sunarlar, hatta onlara her bir cinsiyetin davranış biçimleri adeta tembih edilmiştir. Böylelikle de cinsiyet farklılıklarının doğallığına olan inanç sürekli yeniden üretilip

onaylanır. Sosyal etkileşimlerin bu döngüsünü GOFFMAN “kurumsal yansıma” olarak nitelendirir (128 ve devamı). Buna örnek şunlara işaret eder: Batı toplumlarında kurumsallaşmış olan tuvaletlerin cinsiyete göre ayrılması, iş pazarının cinsiyete dayalı ayrışması ve de hemen hemen hep aynı çiftlerin bir araya geldiği alışılmış eş seçme usulü: daha büyük, daha yaşlı erkek ve daha küçük, daha geç kadın. Kadınlar ve erkekler bu seçimle, kendilerini karşılıklı olarak ikna içinde sözde farklı “doğa”larına uygun örnek davranışlarının en uygun bir temelini yaratırlar (139). Böylece sosyal etkileşimin yapısı sadece cinsiyet farklılıklarının sürekli olarak kuruluşunu değil, aynı zamanda onların doğallaştırılmalarını, yani onların insan doğasındaki temelini inanılmasını garantiliyor. Kısacası, din değil, cinsiyet “halkın afyonudur” GOFFMAN’a göre (131). Bunu takiben Candace WEST ve Don H. ZIMMERMAN cinsiyeti açık bir şekilde “doing gender” olarak tanımlıyor ve şunu vurguluyorlar: “Doing gender involves a complex of socially guided perceptual, interactional, and micropolitical activities that cast particular pursuits as expression of masculine and feminine ‘natures’” (1991, 14). Ancak onlar “natures”la sadece bireysel eylemin ve sosyal örgütlenmenin temeli olarak doğal, biyolojik cinsiyet ilişkilerini değil, aynı zamanda sosyalizasyonla edinilenleri de reddettiler. Cinsiyet onlar tarafından böylelikle daha köklü bir anlamda anti-özcülük bazında kavranır ve insanın sade “olduğu” gibi değil, sırf “yaptığı” bir şey olarak düşünülür (27). Ama bununla da kuramsal ve ampirik ilgede bir kayma yaşanır: içsel olan bir şeyin, erkek ya da kadının özünün ifadesi olan bir cinsiyetten uzaklaşma ve sosyal etkileşimin sürekli bir biçimde

hep yeniden oluşan etkisi olarak bir cinsiyet anlayışına yönelme: “Rather than as a property of individuals, we conceive of gender as an emergent feature of social situations” (a. y.). Bu gelenek içinde, cinsiyetin veya cinsiyet farklılıklarının gündelik durumlarda, iletişimde, ailede, iş alanında nasıl kurulduğunu gösteren birçok araştırma yer almaktadır (WETTERER 1995; HIRSCHAUER 1993; LORBER 1999; CONNELL 1999). Tüm verimliliğine karşın bu [kuramsal ve ampirik] kayma kuramsal daralmalara da yol açtı. Örneğin, kendini neredeyse sadece cinsiyetin sosyal kurulma süreçlerinin detaylı analizine yoğunlaşan bir eğilim bulunmaktadır. Bununla sıkı sıkıya bağlı olarak, cinsiyet artık sosyal bir praksis olarak görülmez, o daha çok sosyal koşullar aracılığıyla ve bu koşullar içinde hep yeniden tetiklenen bir eylemdir. Bir tür ‘eylemlerin çıkış noktası’ olarak ‘özne’ her nasılsa gözden kaybolur.

Robert W. CONNELL da (1999) cinsiyetin bir kişinin değişmez karakteri olduğu anlayışına karşı çıkar (38). ‘Kişilik’ ya da ‘karakter’ (93) gibi kavramlarda cinsiyet sabit, değişmez bir şey olarak düşünülür (57). Buna karşı o da aynı şekilde “cinsiyet praksişi düzenlemelerindeki” (92) cinsiyetin süreçliliğini vurgular. Buna göre cinsiyet bir kişiye cinsiyetinin ifadesi olarak atfedilen ya da kişinin kendisine aynı nedenden dolayı atfettiği cinsiyete dayalı eylemlerin bir oluşumdur. Başka bir deyişle: onun için de edimin arkasında fail yoktur, sadece -sosyal durum içinde ve sosyal durum aracılığıyla ortaya çıkan- edim ya da yapma (doing gender) vardır.

Problematik olan, bireyin önceden belirlenmiş, içsel bir özlük olduğu metafizik “özne” fikrini terk etmek değildir. Edimden önce (nedensel ve zamansal

anlamda) failin olmadığı tezinden kesin bir biçimde, onun edimden sonra da olmadığı sonucu çıkarılamaz, yani sosyal pratiğin ürünü olarak bir “özne”/”cinsiyet” (karş. FOUCAULT 2003). Böylece ‘kadın’ ve ‘erkek’ olarak bir cinsiyet kimliği geliştirmek, bir bireyin sosyal koşulların mütemadiyen ondan beklediği birçok eylemi, düşünme tarzlarını, duyguları sürekli bir biçimde kendisinin cinsiyete dayalı kimliğinin ifadesi olarak sınıflandırması gerektiği anlamına gelir. Böylelikle bireysel gelişme sürecinde bireylerin ‘içinde’ ve onlar ‘için’ cinsiyet kimliği yavaş yavaş maddi bir gerçeklik kazanır – örneğin özgül bir öz-bağıntı olarak.

Judith LORBER kendi kuramını, “sosyal kurum olarak cinsiyet”, “Doing-Gender” anlayışının geliştirilmiş bir hali olarak görür (1999, 55 ve devamı). Lakin “her ne kadar gender’ın kuruluşu ve korunup sürdürülmesi kişisel kimliklerde ve sosyal etkileşimde kendini gösterse de”, LORBER kendi başlangıç noktasının “bireyde ve kişiler arası ilişkilerde” yatmadığını bilinçli bir biçimde vurgular (41). O buna karşılık cinsiyeti özellikle “bireylerin beklenti kalıplarını belirleyen, toplumun en önemli sosyal organizasyon biçimlerine, yani ekonomi, ideoloji, aile ve siyasete bağlı olan ve ayrıca kendinde ve kendisi için bir önemi olan gündelik hayatın sosyal süreçlerini düzenleyen bir kurum olarak” anlar (a. y.). “Sosyal kurum” olarak cinsiyet buna uygun olarak hem cinsiyete dayalı işbölümü, akrabalık ilişkileri gibi yapısal yönleri, hem de normlar, dil, sanat gibi ideolojik ya da sembolik yönleri ve de “duyumsama ve davranış kalıpları”, cinsel kimlik gibi kişilik özelliklerini kapsar (76). LORBER’in bu kapsamlı kavramsallaştırmasına rağmen onun da cinsiyet anlayışında kuramsal ve ampirik daralmalar

ortaya çıkar. Bu kendisini daha başlangıçta, birey ve eylem karşısında tutulan kurumun önceliğinde gösterir. Bu karşılığı geri çevirmek ve cinsiyetin bütün bu yönlerini eşdeğer ‘çıkış ve sonuç noktaları’ olarak görmek ve her birini karşılıklı belirlenmişlikleri içinde analiz etmek yerine, o açık bir şekilde hep yeniden daha önemli ve daha etkili gördüğü sosyal kurum olarak cinsiyetten yola çıkar (47 ve devamı).

3. Tüm bu değinilen cinsiyete dair yapı kurucu/yapısökücü yönler en radikal biçimde Judith BUTLER tarafından ele alındı. Çıkış noktası feminist kuram ve politikada ‘kadın(lar)’ kategorisinin kullanımındaki rahatlığın/doğallığın eleştirisidir (2003, 43 ve devamı). Bununla bütün kadınların sözümlü ona kadın olma itibarıyla birbirleriyle paylaştıkları, önce-olan bir şey varsayılır. Sonuç olarak bu sadece, bütün kadınlarda ortak olan doğal bir cinsel beden (*sex*) [anlayışına] yeniden başvurmak suretiyle mümkün olur. Diğer yandan bu, tözsel olarak var olan, kendi taleplerinde temsil bulan metafizik özne tasavvuruyla bağlantılıdır. Özellikle de kadınların türdeş bir kimliği olduğu varsayılır. Ona göre ama hem özne, hem kimlik ve hem de beden doğal olarak var olan gerçeklikler/özellikler değildirler. Onlar, söylem kuramsal perspektiften formüle ettiği gibi, söylemsel pratiklerin etkileri olarak nitelendirilmelidir.

Böylece cinsiyet kavramı “aynı zamanda, cinsiyetleri tesis eden üretim mekanizmasının ta kendisini belirtmelidir” (52). Ve cinsiyet neticede “cinsiyetli doğa’nın ya da ‘doğal bir cinsiyet’in üretilmesinde ve bunların ‘söylemsellik öncesi’, kültür öncesi bir şeymiş gibi, siyasi olarak tarafsızken kültürün gelip *üzerinde* etki ettiği bir yüzeymiş gibi tesis edilmesinde kullanılan söylemsel/

kültürel araçlar[ı da]” kapsamalıdır (a. y.). Bu bakış açısı şundan dolayı önemlidir, çünkü ancak böylelikle hegemonyal cinsiyet söyleminde cinsiyet ve heteroseksüelliğin kurucu bağıntısı gözle görülür hale gelir. Çünkü “cinsiyetin ikiliğini söylemsellik öncesi bir alana atfetmek”, cinsiyet kavramının iç istikrarının ve ikili çerçevesinin güvence altına alınışı olarak gösterir kendini (53). Böylelikle BUTLER’a göre cinsiyet çok açık bir biçimde “zorunlu heteroseksüellik olarak tanımlanabilecek düzenleyici bir etki” olarak da anlaşılmalıdır (67). Günümüzün cinsiyet düzeni için arzunun cinsiyet ve heteroseksüel organizasyonunun kurucu bağlamına yönelik ısrarı, kuşkusuz Butler’ın çalışmalarının diğer önemli bir yanındır (karş. HARK 1993; HENNESSY 2000). BUTLER için söylemsel etki olarak cinsiyet tasavvurunun simgesi travestidir. Onun [Esther NEWTON’un yapılan bir alıntıyla, ç. n.]: vurguladığı gibi, travesti “En karmaşık haliyle [*drag*] «görünüm yanılmasıdır» diyen çifte bir tersyüz etmedir. *Drag* şöyle der: [NEWTON’un tuhaf kişileştirme-siyle] «Benim ‘dış’ görünümüm dişil, ama ‘iç’ [bedenimim içindeki] özüm eril.» Aynı anda bir de tam karşıtı olan tersyüz etmeyi simgeleştirir: «Benim ‘dış’ görünümüm [bedenim, toplumsal cinsiyetim] eril ama ‘iç’ özüm [kendim] dişil.» (2003, 225). “Görünüm yanılmasıdır” açıklamasında beden ile cinsiyet arasındaki hayali bağlam tümüyle açığa çıkarılır. Görünüşte otantik olan, görünüşte gerçek, doğal olan bedenin kendisi etki olarak görünür kılınır (238). Ayrıca bu etkide şu da açığa çıkar: çeşitli cinsel arzu ve cinsel kimlik biçimlerinin, düşünce, duyguların standartlaştırılıp birleştirilmesi cinsel bir kimliğe zorlayan, bunun yanında anatomik cinsiyet bedeni ile cinsel kimliğin

özdeşliğini/uyumunu talep eden şey, doğal olmayan, günümüz heteroseksüel cinsiyet söylemine ait olan toplumsal baskıdır. Bu karmaşık özdeşlik baskılarını kavramada, özellikle cinsiyet bedeni ile cinsel kimliğin standartlaştırılıp birleştirilmesi düşüncesinde, kuşkusuz çarpıcı bir güncellik ve Butler’ın konseptinden yayılan bir büyüleyicilik bulunmaktadır. Son olarak, onun cinsiyeti hayali bir ilişki olarak düşünmesine izin veren radikalliği de özellikle vurgulamak gerekir.

4. 1980’lerin sonlarında, 1990ların başlarında cinsiyet kategorisi üzerine neredeyse bir söylem patlaması yaşanırken, on yıl sonrasında bu konu üzerinde bir sessizlik hâkim. İki sorun bunu özellikle bloke ediyormuş gibi görünüyor. Birincisi: cinsiyetin esas olarak tarihselliği ve toplumsallığına ilişkin yaklaşımda Marksist/materyalist bakış açısına belli ölçüde bir yakınlık bulunmaktadır. Ama bu bakış açısının aksine şimdiye kadar toplumun bütününe ilişkin hemen hiç bir perspektife sahip olunmamıştır. Böylece daha geniş bir alanı hedefleyen toplum-kuramsal deneyimi cinsiyet ilişkileri kuramına evirme ve onun toplumsal köklü değişiklik süreçleri çerçevesinde olası dönüşümü hâlâ muğlaklığını korumaktadır. İkincisi: yapı kurucu/yapısökümcü cinsiyet kuramlarının toplum-kuramsal indirgemesi adeta özne kuramsal bir indirgemedede yansısını bulur. Birçok noktada ‘özellik’, ‘kimlik’ ve ‘beden’ üzerine özcü tasavvurların eleştirisi her ne kadar haklı olsa da bu yaklaşım varlıklarının daha ilk saniyelerinden itibaren ‘kadın’ ve ‘erkek’ olarak belirlendikleri toplum içinde yaşarken, bireylerin ‘içinde’, ‘ruhlarında’, ‘bedenlerinde’ doğrusu neler olduğunu gözden geçirir. Çünkü cinsiyet ilişkileri sadece sosyal kurumlarda, etkileşimlerde

ya da söylemlerde değil, aynı zamanda bireylerin 'içinde' de kurulum (karş. HAUG 1999). Yani bireyler sürekli olarak sadece sosyal koşullarda cinsiyetlere, 'kadınlara' ve 'erkekler' dönüştürülmezler; gelişim süreçleri içinde onlar öyle [kadın, erkek] olarak 'var olurlar' – örneğin kendileriyle olan ilişkilerinde kendilerini bu özgül cinsel kimlikten [biri olarak] ya da bu somut 'kadın' ya da 'erkek' üzerine tekrar tekrar gerçekleşen anlam ve özellik ayırma süreçlerinde (MAIHOFFER 1995). Ama bu süreçleri tekrar kuramsal düşünümüne ve ampirik analize dahil etmek için, artık 'öznellik', 'kimlik' ve 'beden' üzerine alışılmış görüşlere kolayca başvurulamaz. Eleştirilen özcülüklerle tekrardan düşmeyen yeni kavramsallaştırmaların yaratılması cinsiyet kuramının başlıca görevlerinden biridir.

Kaynakça: J. BUTLER, *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, çev. Başak Ertür, İstanbul 2008; R. W. CONNELL, *Der gemachte Mann. Konstruktion und Krise der Männlichkeit*, Opladen 1999; B. DUDEN, *Geschichte unter der Haut*, Stuttgart 1991; M. FOUCAULT, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul 2003; H. GARFINKEL, *Studies in Ethnomethodology*, New Jersey 1967; R. GILDEMEISTER, A. WETTERER, „Wie Geschlechter gemacht werden“, G.-A. KNAPP, A. Wetterer (Yay.), *Traditionen. Brüche*, Freiburg/Br. 1992, 201-54; E. GOFFMAN, *Interaktion und Geschlecht*, Frankfurt/M 1994; S. HARK, „Queer Interventionen“, *Feministische Studien* içinde, yıl 11, 1993, sayı 2, 103-9; F. HAUG, *Vorlesungen zur Einführung in die Erinnerungsarbeit*, Hamburg 1999; R. HENNESSY, *Profit and Pleasure: Sexual Identities in Late*

Capitalism, Londra-New York 2000; S. HIRSCHAUER, *Die soziale Konstruktion der Transsexualität*, Frankfurt/M 1993; C. HONEGGER, *Die Ordnung der Geschlechter. Die Wissenschaft vom Menschen und das Weib*, Frankfurt/M 1991; B. HOOKS, „Schwesterlichkeit: Politische Solidarität unter Frauen“, *beiträge zur feministischen theorie und praxis* 27 içinde, yıl 13, 1990, 77-92; Th. LAQUEUR, *Auf den Leib geschrieben. Die Inszenierung der Geschlechter von der Antike bis Freud*, Frankfurt/M 1992; G. LERNER, *Die Entstehung des Patriarchats*, Frankfurt/M 1986; G. LINDEMANN, *Das paradoxe Geschlecht. Transsexualität im Spannungsfeld von Körper, Leib und Gefühl*, Frankfurt/M 1993; J. LORBER, *Gender Paradoxien*, Opladen 1999; J. LORBER ve S. A. FARRELL (Yay.), *The Social Construction of Gender*, Newbury Park vd. 1991; A. MAIHOFFER, *Geschlecht als Existenzweise. Macht, Moral, Recht und Geschlechterdifferenz*, Frankfurt/M 1995; A. MEULENBELT, *Scheidelinien. Über Sexismus, Rassismus und Klassismus*, Hamburg 1993; L. NICHOLSON, „Was heißt 'gender'“, IfS (Yay.), *Geschlechterverhältnisse und Politik* içinde, Frankfurt/M 1994, 188-220; B. ROMMELSPACHER, *Dominanzkultur. Texte zur Fremdheit und Macht*, Berlin 1995; E. SPELMAN, *Inessential Women. Problems of Exclusion in Feminist Thought*, Boston 1988; U. TEUBNER, A. Wetterer, „Soziale Konstruktion transparent gemacht. Eine Einleitung“, LORBER 1999 içinde, 9-29; C. WEST, D. H. ZIMMERMAN, „Doing Gender“, Lorber/Farrell 1991 içinde, 13-37; A. WETTERER (Yay.), *Die soziale Konstruktion von Geschlecht in Professionalisierungsprozessen*, Frankfurt/M 1995.

Andrea Maihofer

Çeviri Muharrem Açıköz

→ Anlam, Beden, Birey, Biyolojizm, Cinsellik, Cinsiyet Demokrasisi, Cinsiyet İlişkileri, Cinsiyet Eşitlikçi Toplumlar, Cinsiyet Sözleşmesi, Dil, Doyum, Erkeklik, Eros, Eşcinsellik, Eşitlik Politikası, Evlilik, Eylem, Gender Mainstreaming, Haz, İktidar, Kadın Araştırmaları, Kadın Hareketi, Kimlik, Kuruluş, Materyalist Feminizm, Özne, Özne Etkisi, Patriyarka, Queer Kuram, Sevgi, Sosyalizasyon, Söylem Kuramı, Zorlama Heteroseksüellik

→ Bedeutung, Befriedigung, Biologismus, Diskurstheorie, Ehe, Eros, Frauenbewegung, Frauenforschung, Gender Mainstreaming, Geschlechtervertrag, Geschlechterdemokratie, Geschlechterverhältnisse, geschlechtsegalitäre Gesellschaften, Gleichstellungspolitik, Handlung, Herrschaft, Homosexualität, Identität, Individuum, Konstruktion, Körper, Liebe, Lust, Männlichkeit, materialistischer Feminismus, Patriarchat, Queer-Theorie, Sexualität, Sozialisation, Sprache, Subjekt, Subjekt-effekt, Zwangsheterosexualität